

Boekbesprekingen

Peer Scheepers en Rob Eisinga (redactie), **Onderdanig en intolerant. Lacunes en controverses in autoritarisme-studies**. Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen 1991, 232 p.

De Nijmeegse onderzoekers Scheepers en Eisinga vroegen aan een aantal Nederlandse 'autoritarisme-onderzoekers' om een lacune of een controversie met betrekking tot de theorie van de autoritaire persoonlijkheid uit te werken. Dit leverde een interessant, zij het vrij verscheiden boek op.

In de eerste twee hoofdstukken worden enkele lacunes aan de orde gesteld. Eerst behandelen Baars en Scheepers de onderbelicht gebleven historische en theoretische achtergronden van de theorie. Daarbij brengen ze de 'voorlopers' van de theorie in kaart, die reeds lang voor de publikatie van het boek 'de autoritaire persoonlijkheid' (verder: AP) belangrijke noties van deze theorie hadden uitgewerkt. Vooral Fromm komt daarbij als een belangrijke inspiratiebron naar voren. Verder werken Baars en Scheepers uit dat de theorie over de AP het produkt is van twee onderzoekstradities: de (Duitse) psychoanalytische en de (Amerikaanse) empirische.

In het tweede hoofdstuk onderzoeken Scheepers en collega's de sociale determinanten van autoritarisme en etnocentrisme. Ze verlaten daarbij de psychologisch geïnspireerde onderzoekslijn dat autoritarisme vooral door de opvoedingswijze wordt bepaald, en werken Fromms stellingen uit het vorige hoofdstuk verder uit, aangevuld met de door Scheepers en Eisinga ontwikkelde sociale (contra-)identificatietheorie. Uit de toetsing van hun hypothesen op basis van het SOCON-materiaal van 1985 blijkt dat de klassepositie van de respondenten een rol speelt bij het 'ontstaan' van autoritarisme en etnocentrisme. Deze vaststellingen kunnen ten dele (doch niet volledig) via de aan Fromm ontleende theoretische noties verklaard worden. Handarbeiders (doch ook zelfstandigen) blijken autoritairder te zijn ingesteld, en deze samenhang kan voor een deel verklaard worden via de processen van statusangst en sociaal-economische frustratie, zoals Fromm veronderstelde. Werklozen blijken echter niet autoritairder te zijn ingesteld dan werkenden.

De volgende vijf hoofdstukken zijn gewijd aan een controversie in de onderzoeksliteratuur. Een minutieuze reconstructie en toetsing van Lipsets theorie over het 'autoritarisme van de arbeidersklasse' staat centraal in het derde hoofdstuk. Scheepers en collega's tonen daarbij aan dat handarbeiders wel progressiever zijn op sociaal-economisch vlak, doch – onder constanthouding van het opleidingsniveau – niet conservatiever zijn ingesteld met betrekking tot sociaal-culturele thema's. Autoritarisme beïnvloedt in sterke mate sociaal-cultureel conservatisme, doch de samenhang met sociaal-economisch progressieve opvattingen is – omgekeerd aan Lipsets hypothese – licht negatief. Ook de achtergronden van autoritarisme zijn niet steeds deze die Lipset veronderstelde. Zo blijkt het opleidingsniveau autoritarisme wel

(negatief) te beïnvloeden, doch kleine zelfstandigen blijken autoritairder te zijn ingesteld dan handarbeiders.

In het vierde hoofdstuk doen Vollebergh en Raaijmakers verslag van een longitudinaal onderzoek naar de intergenerationele overdracht van autoritarisme. Op basis van hun resultaten vragen zij zich af of de autoritarismeschaal een persoonlijkheidsstructuur meet. Ze stellen immers vast dat hoger opgeleiden lager scoren op de autoritarismeschaal (dus een weinig 'autoritaire persoonlijkheid' bezitten), terwijl juist bij hen de correlaties tussen de diverse autoritarisme-items op één meetmoment én in de tijd hoger zijn (sterkere homogeniteit en stabiliteit). Dit duidt er volgens hen op dat de F-schaal een ideologie en geen psychodynamische persoonlijkheidskarakteristiek meet. Hoger opgeleiden beschikken immers over meer (politieke) kennis en interesse, die nodig zijn om tot een cognitief hechter gestructureerd opvattingensysteem te komen. Indien de F-schaal een persoonlijkheidskenmerk meet, dan zou dit juist bij hen die er laag op scoren minder stabiliteit (en dus lagere correlaties) met zich mee moeten brengen.

In de volgende twee hoofdstukken nemen Eisinga en collega's de samenhang onder de loep tussen autoritarisme enerzijds, en kerkelijkheid (hoofdstuk 5) en wereld- en levensbeschouwingen (hoofdstuk 6) anderzijds. Ook deze controversiële thema's worden via de SO-CON-data empirisch onderzocht. Eisinga en collega's stellen in hoofdstuk 5 vast dat er zich een curvilineaire samenhang voordoet tussen kerkelijkheid en autoritarisme. Kerkelijken blijken autoritairder te zijn ingesteld dan niet-leden, doch de hoogste autoritarismeniveaus worden niet bij de kernleden vastgesteld, doch bij de modale leden. Deze samenhang blijkt echter het gevolg te zijn van verschillen in samenstelling naar opleidingsniveau, conformisme en lokalisme. Onder constanthouding van deze laatste verdwijnt het curvilineair verband dan ook. Niet de kerkelijke gedragingen, doch de (geloofs-)opvattingen staan centraal in het volgende hoofdstuk. Autoritarisme blijkt positief te correleren met het onderschrijven van de christelijke levensbeschouwing (of een algemeen transcendente levensbeschouwing) en (uiterst) zwak negatief met het ontkennen van transcendentie. Deze positieve samenhang met een bovenwereldlijke oriëntatie wordt theoretisch geduid via het concept 'reïficatie van de sociale werkelijkheid': volgens autoritaire individuen wordt het leven bepaald door bovenmenselijke krachten, waardoor ze de inbreng van mensen bij de constructie van de sociale realiteit ontkennen. Hun wereld- en levensbeschouwing sluit bij deze visie aan.

Daarna vergelijkt Meloen het autoritarismeconcept van Adorno en collega's met het in de jaren tachtig ontwikkelde 'rechts-autoritarisme'-concept van Altemeyer. Deze laatste reduceert het concept autoritarisme tot drie kernaspecten: conventionalisme, autoritaire agressie ('intolerantie') en autoritaire submissie ('onderdanigheid'), en zoekt de verklaring voor dit concept niet in de psychoanalytische sfeer, doch in de sociale leertheorie: autoritarisme vormt in zijn ogen een samenhangend geheel van aangeleerde attitudes. Na een vergelijking van beide theoretische invalshoeken analyseert Meloen de betrouwbaarheid, validiteit en de onderlinge samenhang van beide schalen bij twee verschillende (niet aselekt getrokken) steekproeven. Hij concludeert dat Altemeyers schaal een alternatieve F-schaal vormt, vermits beide schalen onderling hoog correleren en nagenoeg dezelfde samenhangen vertonen met diverse criteriumvariabelen. Altemeyers 'nieuwe' benadering lijkt dus eerder 'meer van hetzelfde' te zijn.

De laatste twee hoofdstukken van het boek hebben een overstijgend, evaluatief karakter. In hoofdstuk 8 biedt Meloen een kritische analyse van 40 jaar onderzoek naar de AP. Hij schetst daarbij de geschiedenis van het onderzoek en van de wijze waarop het werd beïnvloed door het toenmalige en latere politieke tijds klimaat. Twee punten van kritiek op de theorie van de AP worden uitgebreid behandeld. Vooreerst brengt Meloen diverse onderzoeken in

kaart die de validiteit van de F-schaal aantonen. De scores van aanhangers van extreem-rechtse groepen liggen immers duidelijk hoger dan deze van de rest van de bevolking, terwijl laag scorende groepen juist anti-autoritair, prodemocratisch en antifascistisch blijken te zijn ingesteld. Een tweede thema betreft het zogenaamde 'links-autoritarisme': zijn uiterst-linkse activisten even autoritair ingesteld als uiterst-rechtse? Westers onderzoek heeft deze hypothese steeds weerlegd, doch recent onderzoek in de voormalige Sovjetunie doet uitschijnen dat extreem-nationalistische groepen en communisten vrij autoritair zijn ingesteld. Dit suggereert dat de AP de ruggegraat zou kunnen vormen van zowel 'linkse' als 'rechtse' dictaturen.

In het laatste hoofdstuk overloopt Hagendoorn opnieuw de geschiedenis en theorievorming over de AP, en voorziet hij de diverse vorige bijdragen van commentaar. Zijn 'kanttekeningen bij een omstreden begrip' vormen daardoor een soort afsluitend commentaar van degene die als de Nederlandse 'éminence grise' van het autoritarisme-onderzoek kan worden beschouwd. Hij is daarbij niet mals. Vooreerst stelt hij dat de theorie over de AP ontoereikend is als verklaring voor het nazisme en fascisme. Problematisch is vervolgens de psychoanalytische onderbouw van de theorie, die een empirische toetsing ervan onmogelijk maakt. Processen zoals verdringing en projectie zijn immers niet te meten. Hij klasseert de theorie over de AP dan ook bij de klassieke, doch tevens verouderde begrippen uit de sociale psychologie. Toch verwerpt hij het concept niet helemaal. Op basis van het werk van de antropoloog Todd ontwikkelt hij immers een aantal nieuwe inzichten over het ontstaan en de betekenis van autoritarisme. In navolging van Todd legt hij daarbij de kern bij de familiestructuur. Deze kan verschillen inzake de verdeling van de erfenis (wat naar de omgang met broers verwijst) en inzake de mate waarin de kinderen bij de ouders blijven inwonen (wat naar het gezag van de vader verwijst). De autoritaire familie is deze waarbij enkel de oudste zoon of dochter bij de ouders blijft wonen en tevens alle bezit erft. Vermits volgens Todd de familiestructuur model staat voor de over te dragen waarden, leren kinderen in een dergelijke cultuur het belang van onderschikking aan gezag en het vanzelfsprekende van sociale ongelijkheid. In deze visie wordt autoritarisme dan ook in eerste instantie aan kinderen aangeleerd. Hoewel interessant, leidt Todds visie toch tot vrij massieve en ongenuanceerde uitspraken: hoe kan men in deze visie immers verschillen in autoritarisme verklaren binnen een gebied met een analoge familiestructuur?

Tussen de bijlagen vallen tot slot nog de bijlagen 9 en 11 op, waarin Meloen een inventaris biedt van alle autoritarismeschalen in Nederlands onderzoek tussen 1959 en 1990. Hoewel iets te gedetailleerd, bevatten deze bijlagen nuttige informatie voor onderzoeksdoelinden.

Dit boek onder redactie van Scheepers en Eisinga vormt een interessante en belangrijke bijdrage tot de wetenschappelijke discussie over het fenomeen van het autoritarisme. Door de qua thema's soms sterk uiteenlopende bijdragen laat het een wat onsamenvattende indruk na, doch dit was gezien de opzet om lacunes en controverses te belichten wellicht onvermijdelijk. Dit wordt dan weer gecompenseerd door de interessante interdisciplinaire benadering die het bijeenbrengen van de diverse auteurs met zich mee bracht. Meer dan elders het geval is, worden een psychologische, sociologische en zelfs antropologische invalshoek met elkaar geconfronteerd. Jammer zijn de 'schoonheidsfoutjes' in de literatuurlijst: enkele interessante referenties (zoals het werk van Todd, dat een centrale rol speelt in Hagendoorns bijdrage) werden erin vergeten. En wellicht zou het opnemen van een korte inleiding, waarin de kern van de autoritarismetheorie beknopt en helder werd samengevat, het boek nog toegankelijker hebben gemaakt voor een breder publiek. Doch dit zijn slechts detailkritieken. De lezing van het volledige boek maakt in alle geval duidelijk dat er nog minstens één belangrijke lacune én controversie overblijft: de discussie of de autoritarismeschaal een persoonlijk-

heidseigenschap danwel (een aspect van) een ideologie meet. In diverse bijdragen wordt immers zowel direct als indirect op deze discussie teruggekomen. Hopelijk vullen de (empirische) antwoorden op dit debat een toekomstige publikatie van de eindredacteuren in de reeks 'sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland'.

H. de Witte

H.J. van Zuthem, *Verantwoord bestaan. Over de noodzaak en grenzen van persoonlijke verantwoordelijkheid*. Kok Agora, Kampen 1993, 137 p.

Uitgangspunt van dit boekje is de steeds complexer wordende samenleving en de vraag hoe daarbinnen persoonlijke verantwoordelijkheid nog kan worden waargemaakt. Met een onderscheid van Mannheim verduidelijkt Van Zuthem dat het hem daarbij niet zozeer gaat om de functionele verantwoordelijkheden, die we in allerlei posities en rollen dragen, maar om de persoonlijke substantiële verantwoordelijkheid die we dragen met betrekking tot doel en zin van ons handelen. Ofwel, het gaat om de grote vragen, onze persoonlijke verantwoordelijkheid bij problemen van milieu, sociale zekerheid, Derde Wereld, en dergelijke.

De omvang en de grenzen van die persoonlijke verantwoordelijkheid zoekt Van Zuthem in iemands situatie, het geheel van relaties en betrekkingen, ook wel samengevat als iemands betrokkenheid. Centraal element in die betrokkenheid is causaliteit: doordat iets een gevolg is van mijn handelen, raak ik daarbij betrokken, draag ik daar medeverantwoordelijkheid voor. Daarmee spitst de probleemstelling zich verder toe op vragen zoals: Hoe komt het dat doorgaans iemands feitelijke betrokkenheid op de wereld veel groter is dan zijn of haar subjectieve beleving ervan? Waarom voelen we ons zo weinig verantwoordelijk voor wat we mede veroorzaken? Hoe kan daar verandering in gebracht worden?

Vooraf het antwoord op die vragen maakt de sociologische invalshoek van dit boekje op het probleem van persoonlijke verantwoordelijkheid zichtbaar. De auteur verbaast zich over gangbare grondslagen in filosofie en ethiek voor persoonlijke verantwoordelijkheid, zoals naastenliefde, solidariteit, redelijkheid, en andere. Hij hamert steeds weer op ons *verschuldigd zijn* voor de effecten van ons handelen. Zoals wij bij het kopen van een artikel in een winkel iets verschuldigd zijn aan de winkelier, zo zijn we iets verschuldigd wanneer schade is toegebracht aan het milieu, aan anderen die van ons afhankelijk zijn, en dergelijke. Er is een noodzaak van verrekening. Het merendeel van het boekje is een concretisering van structurele en culturele elementen in onze samenleving die verhinderen dat de vraag van verschuldiging en afrekening wordt gesteld. In het laatste hoofdstuk worden suggesties gedaan om die *ontkoppelingsmechanismen* zichtbaar te maken en te bestrijden.

Het thema van het boekje heeft overeenkomsten met andere algemeen sociologische literatuur uit de afgelopen jaren, zoals het Amerikaanse communitarianisme (McIntyre, Bellah), zoals de theorie over laat-moderniteit en levenspolitiek (Giddens, Bauman) en de Nederlandse discussie over burgerschap en participatie. De invalshoek van Van Zuthem is echter anders. De probleemstelling wordt verduidelijkt met theologische, levensbeschouwelijke, ethische literatuur (onder meer Berkhof en De Lange). Daarin klinkt de bredere sociologische/filosofische discussie wel door, maar wat Van Zuthem toch vooral doet is geheel op eigen kracht als socioloog een weg proberen te vinden in dit christelijk-sociaal denken. Het gevolg is een zeer origineel, eigenzinnig boekje. Niet ondersteund, maar ook niet verwaterd door gangbare discussies.

Ruud G.W. van der Veen

Marilyn Silverman en P.H. Gulliver (red.), **Approaching the past; historical anthropology through Irish case studies**. Columbia University Press, New York 1992, 428 p.

Wat is nu het eigene aan de antropologische benadering van het verleden? Deze vraag stond centraal in een interdisciplinaire bijeenkomst die in 1989 in Ierland werd belegd. De tien essays in 'Approaching the past' zijn daarvan het resultaat. De bundel dient een dubbel doel: in het eerste deel werken de auteurs de bovenstaande vraag uit naar de relatie tussen antropologie en geschiedenis; deze uitwerking vindt plaats op basis van een zestal historische etnografieën, die het tweede deel van het boek vormen. Een nevendoelstelling is het streven van de auteurs om door middel van hun case-studies de beeldvorming van Ierland, zoals die in vroegere studies is ontstaan, te corrigeren. In een reactie op met name de zogenaamde 'gloom and doom studies', die veelal gebaseerd waren op onderzoek in het verpauperde westen van Ierland, zijn de meeste case-studies in 'Approaching the past' veelal juist het resultaat van veldwerk in het noorden en zuidoosten van Ierland.

Vincent gebruikt de situationele analyse om te onderzoeken wat er op 4 mei 1847 in en rond het werkhuis van Eniskillen is gebeurd. Die dag zat het armenhuis overvol terwijl er nog maar één oogst mislukt was. In de interpretatie van het drama besteedt ze aandacht aan de relatie tussen landheren en kleine pachters, die almaar bemiddelder en onpersoonlijker was geworden. Gulliver, Birdwell-Pheasant en Smyth (geograaf) richten zich expliciet tegen de gevestigde opinies in het onderzoek: zo kritiseren zij de notie dat er een alliantie zou zijn tussen winkeliers en boeren, dat Ierse boeren alles doen 'to keep the farm in the family', en dat als gevolg van het cromwelliaanse geweld kasteeldorpen ontvolkt zijn geraakt. Deze goed onderbouwde essays hebben een ontmythologiserende strekking. Silverman beschrijft in een complex (en daardoor niet altijd even goed leesbaar) betoog hoe communale visgronden van de rivier de Nore geleidelijk privé-bezit werden. Veranderingen in produktiewijzen, daden van individuen, allianties tussen belangengroepen en beslissingen van buitenaf hadden de uitholling van het gewoonterecht tot gevolg.

In het laatste deel van de bundel komen andere thema's aan bod; zo buigt Ruane zich over een benadering die de afgelopen decennia aanhang heeft gevonden, namelijk de conceptualisering van Ierland als onderdeel van een koloniale figuratie. Hij laat zien dat het koloniale model door antropologen en andere onderzoekers steeds verschillend gebruikt werd. Clark waarschuwt antropologen voor een verzanden in hyperempirische detailstudies. Hij vindt dat zij zich – hoewel dit moeilijk is – moeten blijven richten op grotere gehelen. Rogers staat een door Foucault geïnspireerde benadering voor, en Taylor laat in zijn bijdrage 'The language of belief' zien hoe een dergelijke benadering kan uitpakken.

Wie in deze bundel zoekt naar richtlijnen voor het bestuderen van samenlevingen in het verleden, zal in veel gevallen zelf nog moeten abstraheren van de Ierse situatie. Al zullen de meer algemene theoretische en methodische vragen over de relatie antropologie - geschiedenis in het eerste deel van de bundel herkenbaar zijn voor antropologen en sociologen die 'aan geschiedenis doen'.

H.E. Verzijlbergen

L.D. Verburgh, **Participative policy modelling applied to the health care insurance industry** (dissertatie). Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen 1994, 327 p.

In dit boek worden de resultaten gepresenteerd van onderzoek naar participatieve beleidsmodellering, i.c. een door middel van werkboeken en workshops ondersteunde beleidsdelphi. Een van de belangrijkste uitgangspunten van het onderzoek is dat actieve participatie van beleidsmakers binnen een organisatie in door externe deskundigen begeleid beleidsonderzoek de acceptatie van de onderzoeksresultaten door de betrokken beleidsmakers zal stimuleren, alsmede de omzetting van de resultaten in beleid. De probleemhebbers worden dus medeverantwoordelijk voor de probleembedefinitie, de probleemanalyse en de gegenereerde probleemoplossingen. En als de gegenereerde probleemoplossingen door een groter aantal beleidsmakers worden onderschreven, dan zullen deze oplossingen niet alleen sneller worden omgezet in beleid, maar zal dat beleid ook effectiever kunnen worden uitgevoerd; hier speelt het begrip 'shared vision' een belangrijke rol. De te onderzoeken vraag is dus of participatieve beleidsmodellering een positief effect heeft op het ontstaan en de mate van 'shared vision' betreffende een beleidsprobleem binnen een groep beleidsmakers. Deze vraag wordt nog interessanter indien het beleidsprobleem complex en slecht gestructureerd van aard is. Op deze vraag tracht Verburgh in zijn boek een antwoord te geven.

Dit is dezelfde vraag die copromotor Vennix al getracht heeft te beantwoorden in zijn dissertatie (KUN 1990). In beide dissertaties wordt het effect van participatieve beleidsmodellering op de mate van 'shared vision' onder de participanten betreffende een beleidsprobleem onderzocht in een 'pretest-posttest' onderzoeksopzet. Gebruikte Vennix voor zijn studie een experiment- en een controlegroep (van participanten) en een bestaand model, Verburgh heeft in zijn onderzoek alleen een experimentgroep onderzocht, die ook daadwerkelijk op participatieve wijze een beleidsprobleem, namelijk de stijgende kosten van regionale gezondheidszorg) heeft gemodelleerd. Vennix' onderzoek heeft meer het karakter van een laboratorium-experiment, terwijl Verburghs onderzoek meer het karakter heeft van een veldexperiment.

In deze experimentele opzet komen de participanten (ofte wel de proefpersonen) een aantal keren bijeen in onderzoekssessies (van ± 3 uur). Voorafgaande aan de eerste sessie en na afloop van de laatste sessie heeft iedere participant een notitie geschreven betreffende het onderhavige beleidsprobleem. Nadien is de inhoud van beide notities na hercodering ervan door middel van inhoudsanalyse nader statistisch onderzocht. In deze experimentele opzet is echter de onafhankelijkheid van de waarnemingseenheden (i.c. de participanten) geenszins gewaarborgd. Terwijl er ook niet is gecontroleerd voor informatie-uitwisseling tussen de participanten voor aanvang en na afloop van de onderzoekssessies. En gelet op de insignificante verschillen tussen de pretest- en posttestnotities van de participanten doet zich de vraag voor of de participanten nu niets geleerd hebben van de participatieve beleidsmodellering of dat alle individuele leereffecten als gevolg van ongecontroleerde sociale processen zijn genivelleerd. De validiteit van de empirische onderzoeksresultaten wordt door deze vraag aangetast.

Een ander punt van aandacht betreft het gepresenteerde systeemdynamicamodel van de regionale gezondheidszorg, dat door participatie van de betrokken beleidsmakers tot stand is gekomen. De status van dit model is vooralsnog onduidelijk. Representeert dit model consensus tussen de participanten? En zo ja, bestond deze consensus al voor aanvang van het proces van participatieve modelbouw, zodat de participanten geen aanleiding zagen hun cognitieve afbeelding van de regionale gezondheidszorg gedurende het modelbouwproces aan te passen met als gevolg dat er geen leereffecten zijn gemeten? Of is de consensus tijdens het modelbouwproces tot stand gekomen zonder dat deze consensus is geïncorporeerd in de cognitieve afbeeldingen van de regionale gezondheidszorg in de hoofden van de betrokken participanten? De gepresenteerde resultaten geven in ieder geval geen antwoord op deze vragen,

omdat de pretest- en posttestnotities van de participanten in het modelbouwproces alleen zijn onderzocht op aspecten van individuele cognitieve informatieverwerking, zoals onder andere het aantal gehanteerde concepten en de daartussen toegekende causale relaties. Dit is jammer, omdat deze vragen wetenschappelijk zeer interessant zijn. Ze verwijzen namelijk naar de achterliggende vraag of wellicht participatieve beleidsmodellering meer aanstuurt op de attitudevorming en motivatie van de betrokken participanten ten aanzien van consensusvorming over de beleidssituatie, dan op hun individuele cognitieve afbeeldingen van de beleidssituatie. Dit zou betekenen dat de betrokken beleidsmakers hun individuele afbeelding en de consensusafbeelding van de beleidssituatie als gescheiden cognitieve schemata hanteren; i.c. een onderscheid maken tussen de individueel gewenste en de collectief bereikbare definitie van de beleidssituatie.

Echter, in plaats van deze theoretische implicatie nader te onderzoeken wordt de experimentele opzet van het onderzoek ter discussie gesteld door de methodologische opvattingen van promotor Klabbers betreffende beleidsevaluatieonderzoek voor het voetlicht te brengen; het betreft hier de benadering van een beleidssituatie als een triviale of als een nontriviale machine (i.c. als een 'black box' of als een 'white box'). Dit lijkt mij mosterd na de maaltijd, omdat indien de methodologische opzet en onderbouwing van het onderzoek niet deugen dit van tevoren in de onderzoeksopzet had moeten worden verdisconteerd. Bovendien is deze terdiscussiestelling opmerkelijk, want de gekozen experimentele opzet met een pretest-postteststructuur (het liefst met een additionele controlegroep van participanten) is methodologisch gezien de meest optimale wijze om hypothesen empirisch te toetsen vanwege de nadruk op het minimaliseren van effecten van 'spurious correlation'. De invulling van deze opzet in het onderhavige onderzoek had wellicht beter gekund, onder andere zoals hierboven is aangegeven. Maar nu is men gewoon een verkeerde weg ingeslagen. De insignificante empirische resultaten zouden aanleiding moeten zijn geweest om het geteste theoretische model ter discussie te stellen, omdat de gekozen onderzoeksopzet methodologisch correct is. Wetenschappelijk gezien betekent dit dat het kind met het badwater is weggegooid.

Ondanks de hierboven gesignaleerde tekortkomingen van dit boek vind ik het een helder geschreven verslag van het uitgevoerde promotieonderzoek. En hoewel het onderzoek veel overeenkomsten vertoont met eerder onderzoek op het onderhavige terrein, vind ik met name de niet eerder gepresenteerde toepassing van participatieve beleidsmodellering in de praktijk van regionale gezondheidszorg een waardevolle wetenschappelijke bijdrage. Met name omdat hierdoor de vraag wordt gegenereerd of sociale processen (i.c. geleide participatie) inderdaad wel effect hebben op individuele cognitieve informatieverwerking zoals ook in dit onderzoek is voorondersteld. Deze vraag biedt vele mogelijkheden voor relevant sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

Jan Faber

Tanja van der Lippe, Arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. Een interdisciplinaire studie naar betaald werk en huishoudelijk werk binnen huishoudens. Thesis, Amsterdam 1993, 185 p.

Vrouwen doen het huishouden en de verzorging van hun huisgenoten, mannen verdienen de kost. Zo was het en zo is het nog vaak, al is het ideaal in veel huishoudens anders. De taakverdeling tussen mannen en vrouwen blijkt moeilijk te veranderen, ondanks de inzet van emancipatorisch georiënteerde vrouwen en, meer recent, van de overheid. Deze hardnekkigheid geldt voor de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt, maar nog veel sterker voor de verdeling van huishoudelijke taken tussen partners.

Tanja van der Lippe wil met haar dissertatieonderzoek meer inzicht geven in de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen binnen huishoudens, in de verdeling van zowel huishoudelijke als betaalde arbeid. Haar opzet is ambitieus: zij beschrijft en verklaart de variatie van de deelname van mannen en vrouwen aan huishoudelijke en betaalde arbeid vanuit een door haarzelf ontworpen theoretisch model. In dit model wordt een formele economische benadering, de 'new home economics', aangevuld vanuit een meer op de werkelijkheid toegesneden sociologische invalshoek, met de roltheorie en de ruiltheorie. Haar kritiek op elk van deze drie theorieën wil zij ondervangen door ze met elkaar te combineren. Mannen en vrouwen zijn niet alleen roldragers die zich laten leiden door eigen opvattingen en rolverwachtingen, maar in hun streven naar eigen doelen maken ze ook eigen keuzen, die met elkaar kunnen botsen en die gebonden zijn aan de omstandigheden waarin zij verkeren. De relatie tussen partners is als een ruil te beschouwen, die afhankelijk is van de ongelijke hulpbronnen waarover mannen en vrouwen kunnen beschikken. Uitgaande van haar theoretische model formuleert de onderzoekster hypothesen over de invloed van onder meer uurloon, de aanwezigheid van kinderen, prestige en normen van beide partners op hun deelname aan huishoudelijke en betaalde arbeid.

Het onderzoek is een voorbeeld van verklarende sociologie en is kenmerkend voor de instelling waar het verricht is: het Interuniversitair Centrum voor Sociaal-Wetenschappelijke Theorievorming en Methodenontwikkeling (ICS). Het heeft de positieve en de negatieve kanten van onderzoek in deze sociologische richting. Het is degelijk en zeer systematisch, het sluit aan bij bestaande theorieën en heeft veel aandacht voor methodologie. Echter, het kampt met – in mijn ogen onoverkomelijke – problemen van aansluiting tussen theorie en empirie. Om zoveel mogelijk recht te doen aan de complexiteit van de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen wordt het onderzoeksmodel steeds ingewikkelder en de afstand tussen het theoretische model en de empirische toetsing steeds moeilijker te overbruggen. Een wisselwerking tussen theorie en empirie is onmogelijk: eenmaal in het stadium van materiaalverzameling moet de onderzoekster de ingeslagen weg vervolgen en bestaat er geen ruimte meer voor invallen en interessante zijpaden. Deze strenge fasering van het onderzoek geeft het geheel een steriel karakter.

Bij de toetsing van haar hypothesen gebruikt Tanja van der Lippe 'harde' onderzoeksmethoden. Zij vergelijkt de tijdsbesteding van haar respondenten, die een schatting hebben moeten maken van de hoeveelheid tijd die zij gemiddeld per week besteden aan huishoudelijke en betaalde arbeid. Een schatting te maken voor het laatste is niet moeilijk, maar voor het eerste – verdeeld over zes huishoudelijke taken, waaronder de directe zorg van kinderen en de begeleiding van kinderen – wél. Het is de vraag wat deze schattingen waard zijn.

De conclusies van het onderzoek zijn niet spectaculair, als ze worden afgemeten aan de inspanningen van de onderzoekster. Kort samengevat komen ze op het volgende neer: wanneer er kleine kinderen zijn, verrichten vrouwen veel minder betaalde arbeid en besteden beide partners meer tijd aan huishoudelijke arbeid, waaronder de zorg voor kinderen; naarmate vrouwen meer kunnen verdienen, verrichten hun mannen meer huishoudelijke arbeid, en het omgekeerde geldt ook; wanneer mannen of vrouwen een beroep met veel prestige kunnen uitoefenen, besteden ze meer tijd aan betaalde arbeid; de verwachte negatieve invloed van het beroepsprestige van mannen op de betaalde arbeid van hun vrouw is niet duidelijk bevestigd; en in een omgeving met moderne normen verrichten mannen meer huishoudelijk werk en verrichten vrouwen meer betaalde arbeid. Interessant daarbij is dat vrouwen in dat geval minder tijd besteden aan strikt huishoudelijke taken, maar dat de kinderverzorging uitgedrukt in tijd daar niet onder lijdt.